

Sylwia BRÓDKA, Katarzyna URYASZ

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Poznań, Polska
e-mail: brodka@amu.edu.pl

**KRZYŻE KAMIENNE W KRAJOBRAZIE KULTUROWYM
DOLNEGO ŚLĄSKA ORAZ ICH ZNACZENIE TURYSTYCZNE
(PRZYKŁAD POWIATU ŚWIDNICKIEGO)**

***PENITENTIAL STONE CROSSES IN THE CULTURAL LANDSCAPE
OF THE LOWER SILESIA AND THEIR TOURIST VALUE (ON THE EXAMPLE
OF THE ŚWIDNICA POWIAT)***

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, krzyże kamienne, walory turystyczne
Key words: *cultural landscape, penitential stone crosses, tourist attractions*

Streszczenie

Artykuł omawia problematykę znaczenia krzyży kamiennych w kształtowaniu dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska. Region dolnośląski, a w szczególności okolice Świdnicy, Legnicy i Środy Śląskiej, należą do obszarów charakteryzujących się największym nagromadzeniem tego typu obiektów w skali Polski. Obecność krzyży kamiennych jest wyrazem wielowiekowych zmian w dziedzinie prawa, zwyczajów i religii jakie następowały na tym terenie i decydowały o jego odrębności kulturowej i społeczno-gospodarczej. Można je uznać także za dowód interkulturowości regionu. Inwentaryzacji poddano krzyże zlokalizowane w powiecie świdnickim. Efektem badań jest kompleksowa analiza stanu i zróżnicowania krzyży kamiennych, a w konsekwencji ocena znaczenia tych obiektów w krajobrazie kulturowym regionu oraz budowaniu oferty turystycznej powiatu świdnickiego.

Abstract

The paper discusses the significance of the penitential crosses in the development of the Lower Silesia cultural heritage. The region, especially in the vicinity of Świdnica, Legnica and Środa Śląska, is known for the highest number of such crosses in Poland. The presence of penitential crosses gives evidence to centuries of changes in the law, customs and religion witnessed on those lands, which contributed to its cultural, social and economic distinctiveness. They can also be considered as evidence of intercultural of region. The crosses located in the Świdnica powiat have been catalogued. The result of the study is a comprehensive analysis of the condition of the crosses and their diversification, allowing to assess the significance of such objects in cultural landscape and in developing the tourist offer of the Świdnica powiat.

WPROWADZENIE

Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska są kamienne krzyże zwane popularnie „pokutnymi” lub „pojednawczymi”¹. Stawianie kamiennych krzyży i kapliczek w Polsce zapoczątkowane zostało w XIII w. i związane było z lokowaniem wielu miast i wsi na prawie niemieckim. Przejmowane sukcesywnie wzorce prawne i kulturowe skutkowały powstawaniem różnego typu obiektów świeckich oraz sakralnych, prezentujących niejednokrotnie wysoką wartość artystyczną, a współcześnie również historyczną.

Krzyże kamienne były wyrazem egzekwowania prawa karnego dotyczącego czynu zabójstwa. Średniowieczne kodyfikacje prawne zaliczały nieumyślne zabójstwo do kategorii przestępstw podlegających rozstrzygnięciu według systemu kompozycyjnego. Zawierane na mocy tego prawa umowy zobowiązywały do wystawienia kamiennego krzyża, upamiętniającego zbrodnię oraz będącego aktem przebaczenia i zgody pomiędzy zabójcą a rodziną ofiary. Krzyże te wystawiono najczęściej w miejscu popełnienia zbrodni lub w jego najbliższym sąsiedztwie. Lokalizowano je również przy murach cmentarzy przykościelnych, na skrzyżowaniach traktów lub przy wiejskich drogach.

CEL I ZAKRES BADAŃ

Głównym celem opracowania jest kompleksowa analiza stanu i zróżnicowania krzyży kamiennych zlokalizowanych na terenie powiatu świdnickiego, a w konsekwencji ocena ich znaczenia turystycznego. Badaniami objęto 23 stanowiska związane z występowaniem zarówno pojedynczych obiektów, jak i ich zgrupowań. Prace terenowe poprzedzono rozpoznaniem literatury przedmiotu, w tym przeprowadzonych dotychczas badań służących udokumentowaniu występowania krzyży kamiennych na obszarze południowej Polski.

Zakres prac inwentaryzacyjnych obejmował kilka podstawowych cech charakteryzujących poszczególne obiekty, w tym między innymi ich genezę, wielkość, kształt, stan zachowania, a także położenie i dostępność komunikacyjną. Badania terenowe przeprowadzono z wykorzystaniem wcześniej opracowanych kart inwentaryzacyjnych, które uzupełniono o dokumentację fotograficzną.

Powiat świdnicki położony jest w południowo-zachodniej części województwa dolnośląskiego. Obejmuje on obszar 743 km² i liczy ponad 160 tys. mieszkańców. W skład powiatu wchodzi osiem gmin. Gęsta sieć dróg kołowych i kolejowych decyduje o dobrej dostępności komunikacyjnej obszaru, a w szczególności większych miast położonych na jego terenie (Świdnica, Świebodzice, Jaworzyna Śląska, Strzegom, Żarów).

Pod względem fizycznogeograficznym powiat świdnicki usytuowany jest w obrębie trzech jednostek: Wzgórz Strzegomskich, Równiny Świdnickiej oraz Obniżenia

¹ W literaturze przedmiotu sugeruje się stosowanie nazwy „krzyż pojednania”.

Przedsudeckiego (Kondracki, 2000). Wpływa to na zróżnicowanie warunków przyrodniczych oraz ich atrakcyjność turystyczną. Ważnym elementem oferty turystycznej powiatu są walory kulturowe. Wśród nich dużą rolę odgrywają obiekty rezydencjalne i sakralne. Charakterystyczną cechą regionu jest nagromadzenie kapliczek i krzyży pokutnych, które odnaleźć można w kilkudziesięciu miejscowościach.

KRZYŻE KAMIENNE JAKO ELEMENT DZIEDZICTWA I SKŁADNIK KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Geneza kamiennych krzyży na ziemiach polskich i w Europie wiąże się z wielowiekowym procesem zmian w dziedzinie prawa, zwyczajów i religii, trwającym od początku XIII w. Występowanie krzyży kamiennych stwierdza się w niemal w całej Europie. Najdalej na zachód położone są obiekty na wyspie Man w Irlandii oraz w północno-zachodniej Hiszpanii. Na północy Europy krzyże kamienne występują w Norwegii i Szwecji (Olandia i Gotlandia), a na południu we Włoszech oraz Austrii (aż po Alpy). Według A. Scheera (1984) w Europie zachowanych jest około 7000 takich obiektów a około 3000 krzyży kamiennych znikło już z krajobrazu kulturowego.

W Polsce krzyże kamienne występują przede wszystkim na zachodzie kraju, w zasięgu lewego dorzecza Odry. Ich największe zagęszczenie obserwuje się na Śląsku, w trójkącie między Świdnicą, Legnicą a Środą Śląską. W sumie w Polsce zinventaryzowanych zostało około 700 krzyży i kapliczek pokutnych (tych drugich około 60), z czego na Śląsku oraz ziemi lubuskiej jest 600 obiektów. Ponad 350 krzyży uznaje się za zaginione lub dotychczas nie odnalezione (por. Seweryn, 1958; Wierzoń, 1992; Różycki, Szczegółów, Jackowski, 2000).

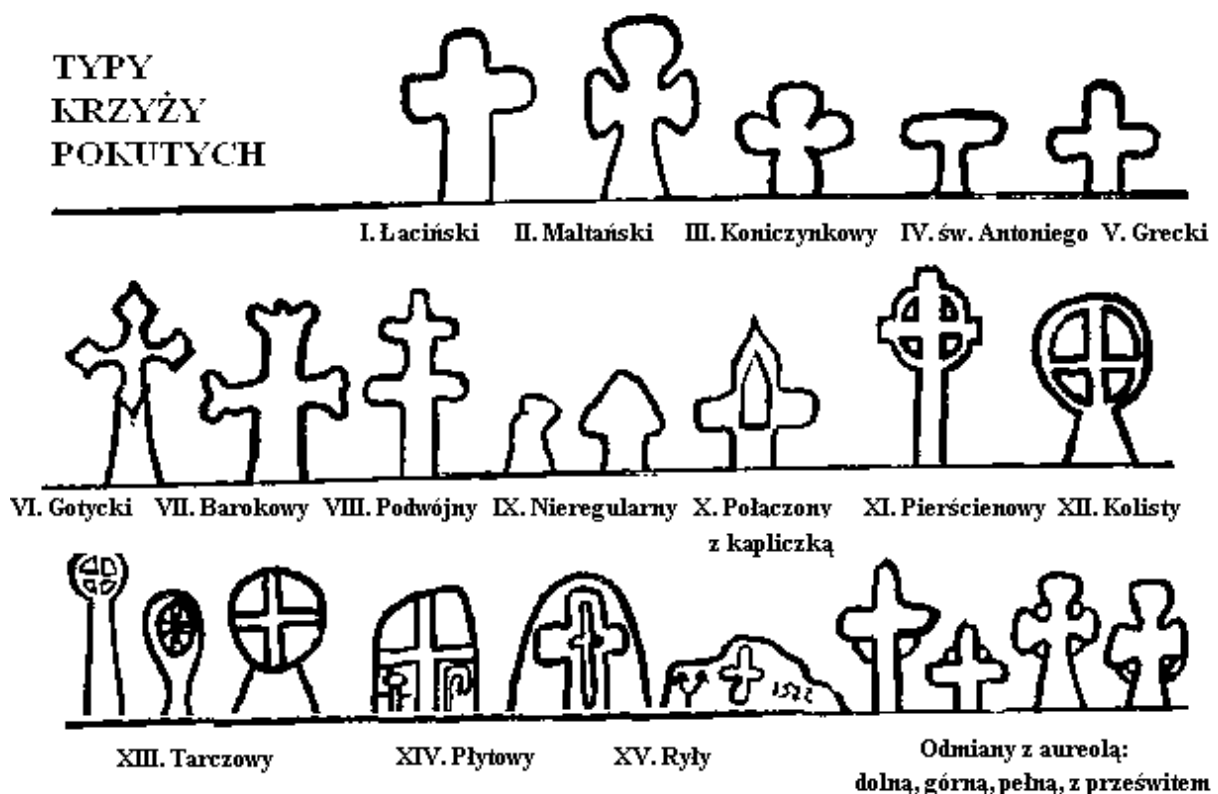
Krzyżom kamiennym przypisuje się różne funkcje. Najbardziej znane są krzyże pokutne określane inaczej jako pojednawcze, które stawiane były na potwierdzenie ugody zawartej pomiędzy zabójcą o rodziną ofiary. Wyróżnia się krzyże pamiątkowe, wykonywane dla upamiętnienia nieszczęśliwego, śmiertelnego wypadku, klęski żywiołowej lub zniszczenia kościoła. Kamienne krzyże umieszczane były również w miejscach straceń (krzyże dewocyjne). Nierzadko spotyka się także krzyże graniczne, jurysdykcyjne, wotywno (dziękczynne), nagrobne oraz dekoracyjne (por. Hanulanka, 2009).

Rozmiary polskich krzyży kamiennych są dosyć zróżnicowane. Osiągają one wysokość od 0,3 do 2,5 m; szerokość od 0,3 do 1,2 m i grubość od 0,1 do 0,6 m. Przeciętna waga jednego krzyża to kilkaset kilogramów. Krzyże wykonane są z różnego surowca, najczęściej z granitu, piaskowca, zlepieńca, bazaltu, gnejsu oraz wapienia (Komorowski, 2008).

Cechą charakterystyczną krzyży kamiennych są umieszczone na nich ryty zawierające monogramy i daty oraz symbole, obrazujące narzędzie zbrodni, profesję ofiary lub jej status społeczny (np.: miecz, nóż, topór, kusza, łuk, strzała, dzida, włócznia, szabla, widły, nożyce, sierp).

Krzyże kamienne przyjmują bardzo różne formy i kształty. A. Scheer (1984) wyróżnia na tej podstawie kilkanaście typów krzyży (ryc. 1). Najbardziej popularne są

formy łacińskie (rzymskie, regularne) o ramionach prostych umieszczonych w 2/3 wysokości krzyża oraz formy maltańskie o podstawie, głowie i ramionach rozszerzających się na zewnątrz, a zwężających ku środkowi. A. Scheer (1984) rozpoznał ponadto krzyże koniczynowe o ramionach i głowie mocno zaokrąglonej w kształcie liścia, greckie (równoramienne) o ramionach prostych umieszczonych w połowie wysokości krzyża, gotyckie podobne do maltańskich, lecz o ramionach zakończonych z czterech stron spiczasto, wreszcie barokowe bardzo ozdobne z licznymi kamiennymi fałdami, wolutami i gzymsami. Interesującym przykładem są krzyże z aureolą, do których zalicza się formy: pierścieniowe (tzw. wysokie) z charakterystyczną pełną aureolą z prześwitami, przecinającą ramiona i głowę krzyża w połowie, koliste z aureolą otaczającą głowę i ramiona krzyża oraz tarczowe z aureolą tworzącą rodzaj płaskiej okrągłej tarczy z wrytym krzyżem. Rzadziej spotykanym przykładem są krzyże połączone z kapliczką, w których na przecięciu ramion znajduje się wnęka na ołtarzyk, figurkę lub obrazek. Nietypową formę przyjmują krzyże płytowe w kształcie kwadratowej, prostokątnej lub zaokrąglonej płyty z wrytym wzorem krzyża łacińskiego lub maltańskiego. Czasem spotyka się ich odmiany ze znakiem krzyża otoczonego aureolą lub wrytego w kole.

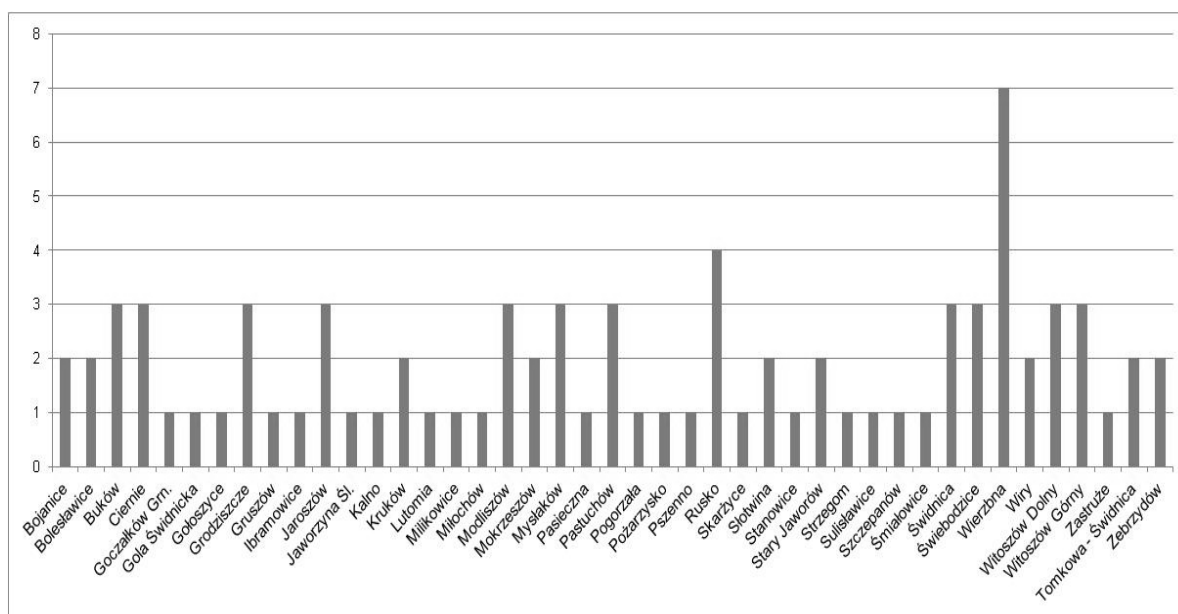

Ryc. 1. Typy krzyży kamiennych. *Źródło: Scheer, 1984.*

Fig. 1. Types of penitential stone crosses. *Source: Scheer, 1984.*

ROZMIESZCZENIE, ZRÓŻNICOWANIE ORAZ STAN ZACHOWANIA KRZYŻY KAMIENNYCH NA TERENIE POWIATU ŚWIDNICKIEGO

Na podstawie badań terenowych oraz analizy literatury przedmiotu ocenie poddano wybrane krzyże kamienne na terenie powiatu świdnickiego. Wytypowane obiekty w sposób szczególny wyróżniają się w krajobrazie ze względu na ich walory kulturowe oraz znaczenie turystyczne (por. ryc. 2 i tab. 1). Łącznie przebadano 23 stanowiska, w tym 15 z pojedynczymi obiektami oraz 8 stanowisk z obiektami zlokalizowanymi w grupach. W przeważającej części są to krzyże granitowe, typu łacińskiego (21) lub maltańskiego (13). Około 25% krzyży posiada umieszczone na nich rytę. Większość obiektów zachowała się w dobrym lub bardzo dobrym stanie (22). Zły stan stwierdzono w przypadku 12 krzyży. Zaledwie 10 zinwentaryzowanych stanowisk zaopatrzonych jest w tablice informacyjne, zawierające najczęściej podstawowe dane o obiekcie. 70% krzyży charakteryzuje się stosunkowo dobrą dostępnością komunikacyjną oraz lokalizacją nie utrudniającą bezpośredniego dostępu, co zwiększa możliwości ich turystycznego wykorzystania.

Ryc. 2. Krzyże kamienne w powiecie świdnickim.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Komorowski, 2008.

Fig. 2. Penitential stone crosses in Świdnica county

Source: own elaboration based on Komorowski, 2008.

Jednym z najstarszych krzyży kamiennych, z którym związana jest umowa kompozycyjna, jest obiekt pochodzący z 1305 r., który został odkryty w 1988 r. w Stanowicach koło Strzegomia (fot. 1). Na krzyż natrafiono przypadkowo podczas prac ziemnych. Choć zachowała się tylko jego górna część, to jej rozmiary wskazują, że miał on około 4 m wysokości oraz ramiona o szerokości ponad 1 m (Scheer, 1984). Obecnie krzyż znajduje się na placu przy kościele w Stanowicach. Przyjmuje się, że jest to największy tego typu obiekt w Polsce i najprawdopodobniej w Europie. Krzyż

był jednym z warunków zadośćuczynienia za śmierć Konrada von Langinberca, młynarza ze Stanowic. Zabił go były zarządca folwarku w Pasiecznej. Jak podają źródła zabójca na mocy umowy kompozycyjnej musiał dodatkowo zapłacić żonie i krewnym zmarłego stosowną sumę pieniędzy.

Obiektem wyjątkowym ze względu na pochodzenie jest krzyż znajdujący się na placu św. Małgorzaty w Świdnicy. Krzyż został ustawiony w miejscu rzekomego ścięcia nadwornego błazna książęcego Jakuba Thau, domniemanego zabójcy dziedzica Świdnicy Bolka III. Krzyż pozbawiony jest ramion, i zawiera wyryte inicjały „JT” oraz datę „1347”.

Unikalny charakter posiada krzyż zlokalizowany w Modliszowie pod Świdnicą. Jest to rzadko spotykane połączenie krzyża z kapliczką, z umieszczonym z tyłu, niewielkim rytem przypominającym topór, ciupagę lub tasak (fot. 2). Przypuszcza się, iż krzyż został wykonany na podstawie umowy kompozycyjnej zawartej 1409 r. w związku z zabójstwem Mikołaja Drevlinga. W 2009 r. krzyż wydobyto i ponownie posadowiono w celu jego lepszego wyeksponowania. Jednocześnie podjęto starania w celu oczyszczenia krzyża, a tym samym pełnego odsłonięcia znajdującego się na nim rytu, słabo widocznego ze względu na postępującą erozję zlepieńca, z którego jest wykonany. Obiekt posadowiono z przesunięciem około 0,5 m w górę skarpy i podwyższono o około 50 cm.

Miejscami, które wyróżniają się pod względem turystycznym są zgrupowania krzyży kamiennych, występujące w Wierzbnej, Witoszowie, Modliszowie, Pszennie oraz Bolesławicach (fot. 3-5). Szczególnie interesujące jest pierwsze z wymienionych stanowisk, ponieważ zabytkowe krzyże położone są w malowniczym otoczeniu i dobrze dostępne dla ruchu turystycznego. Jest to pięć obiektów, które znajdują się w parku przy ruinach pałacu, obok romańskiego kościoła. Krzyże przeniesione zostały tutaj w 1890 r. Trzy z obiektów są typu maltańskiego, natomiast dwa typu łacińskiego. Legenda związana z obiektami podaje, że są one pamiątką zabójstwa gości weselnych dokonanego przez wzgardzonego kochanka (fot. 3).

Drugim stanowiskiem, gdzie krzyże pokutne zgromadzone zostały w większej liczbie jest mur cmentarny otaczający kościół parafialny pod wezwaniem św. Mikołaja w Pszennie. Krzyże zostały odnalezione pod koniec w 2008 r. O miejscu tym wzmiankowano jednak w literaturze przedmiotu znacznie wcześniej (por. Komorowski 2008). Krzyże w liczbie siedmiu obiektów odsłonięto podczas badań archeologicznych. Przeprowadzone prace badawcze pozwoliły na ich szczegółowe rozpoznanie oraz udokumentowanie. W przyszłości planowane jest ich wyeksponowanie w taki sposób, aby mogły być dostępne szerszemu gronu zainteresowanych.

Równie atrakcyjne są dwa krzyże kamienne typu łacińskiego położone przy kamiennej podmurówce potoku w Witoszowie Górnym oraz trzy krzyże maltańskie na dachu kościoła św. Bartłomieja w Modliszowie (fot. 4). Przypuszcza się, że krzyże w Modliszewie musiały zmienić swoją lokalizację. Pierwotnie były wbudowane w mury kościoła, od jego zewnętrznej strony. Było to zgodne ze średniowiecznym obyczajem, który zakładał, że obiekt wystawiany przez mordercę i symbolizujący duszę tragicznie zmarłego nie mógł znajdować się na terenie kościelnym. Interesującą

grupę krzyży kamiennych stanowią te, zlokalizowane poza obszarami zabudowanymi. Ich położenie z dużym prawdopodobieństwem wyznacza faktyczne miejsca zbrodni. Stanowiska te charakteryzują się najczęściej wysokimi walorami krajobrazowymi, ale znaczne oddalenie od dróg publicznych oraz szlaków turystycznych, utrudnia ich odnalezienie i bliższe poznanie (por. tab. 1 – krzyże przy polnych drogach z Kalna do Wierzbna oraz z Bolescina do Miłochowa).

Badania terenowe pozwoliły również na odnalezienie krzyży, które wyróżniają się ze względu na materiał z jakiego zostały zrobione. Obiektem takim jest krzyż położony w miejscowości Grodziszczce wykonany z bazaltu i umieszczony w murze przy budynku szkoły oraz znajdujące się naprzeciwko dwa obiekty, z których jeden wykuto w piaskowcu, a drugi w granicie (tab. 1). Dzięki możliwości porównania różnych materiałów służących jako budulec stanowisko to nabiera wyjątkowego znaczenia.

PODSUMOWANIE

W wyniku przeprowadzonych badań wysunąć należy wnioski, że zabytki dawnej jurysdykcji karnej, do których należą krzyże pokutne są ważnym elementem historii i dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska. Wynika to przede wszystkim z wieku tych obiektów, ich ogromnej różnorodności oraz wydarzeń z którymi są związane. Decyduje to o wysokiej wartości naukowej, ale również artystycznej i religijnej tych zabytków. Potwierdzają to między innymi działania lokalnej społeczności zmierzające do dbałości o krzyże kamienne oraz zapewniające ich należyłą ochronę. Na szczególne podkreślenie zasługuje osoba historyka Andrzeja Scheera, który w 1985 r. utworzył Ogólnopolski Klub Badaczy i Miłośników Krzyży Pokutnych i Rzeźb Przydrożnych, zwany popularnie Bractwem Krzyżowców.

Literatura poświęcona tematyce krzyży pokutnych jest nadal bardzo uboga i w dużej mierze nieaktualna. Cytowane najczęściej opracowanie A. Scheera (1984) jest jednym z nielicznych, wnikliwych studiów z tego zakresu, wymagającym jednak weryfikacji i uaktualnienia (por. Hanulanka 2009). Także informacje znajdujące się na stronach internetowych, poza nielicznymi wyjątkami, zawierają fotografię obiektu oraz jego uproszczoną charakterystykę (najczęściej informacja dotycząca położenia) (por. Komorowski. 2008).

Opisana sytuacja nie sprzyja traktowaniu krzyży kamiennych jako ważnego elementu dziedzictwa regionu i integralnego składnika krajobrazu kulturowego. Nie wpływa także korzystnie na wypromowanie tych obiektów w ramach ofert turystycznych. Jest to o tyle niezrozumiałe, że niektóre krzyże kamienne są prawnie uznane za zabytki (zob. tablice informacyjne na fot. 1, 5) i bardzo często współwystępują z innymi zabytkami, co powinno zachęcać do ich lepszego eksponowania jako waloru turystycznego.

Fot. 1. Fragment największego znanego krzyża kamiennego znajdujący się w Stanowicach.

Photo 1. A fragment of the biggest of the known stone crosses, located in Stanowice.

Fot. 2. Kapliczka połączona z krzyżem kamiennym w Modliszowie.

Photo 2. A shrine with a penitential stone cross in Modliszów.

Fot. 3. Zgrupowanie krzyży kamiennych w Wierzbnej.

Photo 3. A cluster of penitential stone crosses in Wierzbna.

Fot. 4. Krzyże kamienne na dachu kościoła św. Bartłomieja w Modliszowie.

Photo 4. Stone crosses in the roof of St. Bartholomew church in Modliszów.

Fot. 5. Ryt miecza na krzyżu kamiennym w Bolesławicach.

Photo 5. A sword engraved in the stone cross in Bolesławice.

Tab.1. Zróżnicowanie krzyży kamiennych na terenie powiatu świdnickiego

Tab. 1. Diversity of penitential stone crosses in Świdnica county

Nr obiektu <i>The number of the object</i>	Położenie <i>The locations of the object</i>	Liczba obiektów <i>The numbers of the objects</i>	Wymiary (wysokość, rozpiętość ramion, grubość w cm) <i>The size of the object</i>	Surowiec <i>The material</i>	Typ obiektu <i>The type of the object</i>	Oznaczenia i symbole umieszczone na krzyżu (tzw. ryt) <i>Signs and symbols placed on the cross</i>	Stan obiektu <i>The condition of the object</i>				Tablica informacyjna <i>Information board</i>	Dostępność dla ruchu turystycznego <i>Availability for tourists</i>		Dodatkowe informacje <i>Additional information</i>
							obiekt zniszczony <i>destroyed</i>	zły <i>bad</i>	dobry <i>good</i>	bardzo dobry <i>very good</i>		dobra <i>good</i>	zła <i>bad</i>	
1	Słotwina	pojedynczy	119x88x30	zlepieniec	krzyż maltański	symbol krucyfiksu (bardzo rzadki)	-	-	-	X	X	-	X	-
2	Słotwina (przy drodze Świdnica-Wałbrzych)	pojedynczy	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-
3	Modliszów (przy głównej drodze)	pojedynczy	131x58x18,5	granit	połączenie kapliczki i krzyża (obiekt unikalny)	ryt ciupagi	-	-	X	-	-	X	-	wystawiony po morderstwie dokonanym w 1409 r. na Mikołaju Drevlingu

Nr obiektu <i>The number of the object</i>	Położenie <i>The locations of the object</i>	Liczba obiektów <i>The numbers of the objects</i>	Wymiary (wysokość, rozpiętość ramion, grubość w cm) <i>The size of the object</i>	Surowiec <i>The material</i>	Typ obiektu <i>The type of the object</i>	Oznaczenia i symbole umieszczone na krzyżu (tzw. ryty) <i>Signs and symbols placed on the cross</i>	Stan obiektu <i>The condition of the object</i>				Tablica informacyjna <i>Information board</i>	Dostępność dla ruchu turystycznego <i>Availability for tourists</i>		Dodatkowe informacje <i>Additional information</i>
							obiekt zniszczony <i>destroyed</i>	zły <i>bad</i>	dobry <i>good</i>	bardzo dobry <i>very good</i>		dobra <i>good</i>	zła <i>bad</i>	
4	Modliszów (przy kościele)	grupa (3 obiekty)	-	-	krzyże maltańskie umieszczone na dachu kościoła (obiekt unikalny)	-	-	X (3 obiekty)	-	-	X	-	-	
5	Witoszów Dolny (przy szosie na wprost kościoła)	grupa (3 obiekty)	1 obiekt, bez prawego ramienia (90x70x5), 2 obiekt (78x75x8), 3 obiekt (87x93x4)	granit	2 krzyże łacińskie oraz 1 krzyż maltański	z tyłu krzyża wryty symbol miecza lub pałki	-	X (1 obiekt)	X (2 obiekty)	-	X	X	-	-
6	Witoszów Górny (kamienna obmurówka potoku, naprzeciwko ogrodu za domem)	grupa (2 obiekty)	1 obiekt (122x71x18), 2 obiekt (132x79x19)	granit	2 krzyże łacińskie	-	-	-	X (2 obiekty)	-	X	-	X	przed II wojną światową stał jeszcze jeden krzyż, legenda mówi o trzech mężczyznach zabitych w tym miejscu

7	Stanowice (plac przy kościele na prawo od bramy głównej)	pojedynczy	zachowana górna część krzyża o wymiarach 110x127x33 (obiekt unikalny ze względu na wielkość)	-	krzyż łaćski		-	X	-	-	X	X	-	najstarszy i największy obiekt w Polsce, krzyż był jednym z warunków zadośćuczynienia za śmierć Konrada von Langinberca, młynarza ze Stanowic
8	Pasieczna (na południowym skraju wsi, przy drodze Pasieczna-Nowy Jaworów)	pojedynczy	88x78x22	granit	krzyż łaćski		-	-	X	-	X	X	-	-
9	Bolesławice (rozwidlenie dróg do Starego Jaworowa, Jaworzyny Śląskiej, Nowic i Wierzbnej)	grupa (2 obiekty)	1 obiekt (104x68x24,5), 2 obiekt (94x62x23)	granit	2 krzyże łaćskie	jeden z obiektów posiada ryt miecza o wymiarze 60x18 cm	-	-	-	X (2 obiekty)	X	X	-	-

Nr obiektu <i>The number of the object</i>	Położenie <i>The locations of the object</i>	Liczba obiektów <i>The numbers of the objects</i>	Wymiary (wysokość, rozpiętość ramion, grubość w cm) <i>The size of the object</i>	Surowiec <i>The material</i>	Typ obiektu <i>The type of the object</i>	Oznaczenia i symbole umieszczone na krzyżu (tzw. ryt) <i>Signs and symbols placed on the cross</i>	Stan obiektu <i>The condition of the object</i>				Tablica informacyjna <i>Information board</i>	Dostępność dla ruchu turystycznego <i>Availability for tourists</i>		Dodatkowe informacje <i>Additional information</i>
							obiekt zniszczony <i>destroyed</i>	zły <i>bad</i>	dobry <i>good</i>	bardzo dobry <i>very good</i>		dobra <i>good</i>	zła <i>bad</i>	
10	Wierzbna (w parku, przy ruinach pałacu, obok romańskiego kościoła)	Grupa (5 obiektów)	1 obiekt przechylony na prawo (85x59x17), 2 obiekt (126x68x32), 3 obiekt (160x75x21), 4 obiekt (126x68x32), 5 obiekt (70x72x23)	-	2 krzyże łacińskie oraz 3 krzyże maltańskie	ryt miecza lub dzidy na środkowym obiekcie	-	X (5 obiektów)	-	-	X	X	-	-
11	Droga polna z Kalna do Wierzbnej	pojedynczy	108x62x19	granit	krzyż łaciński	-	-	X	-	-	-	-	X	-
12	Śmiałowice (krzyż wmurowany w bramę przy cmentarzu, obok kościoła)	pojedynczy	1 obiekt (131x22) (obok w murze umieszczona kapliczka)	granit	krzyż łaciński	-	-	-	X	-	X	X	-	-

13	Świdnica (plac św. Małgorzaty)	pojedynczy	106x41x21	granit	krzyż maltański, obecnie pozbawiony obu ramion	data 1347 r., inicjały JT	-	X	-	-	X	X		legenda wiąże krzyż ze straceniem Jakuba Thau - karła księcia Bolka II
14	Świdnica (główne skrzyżowanie przy przejeździe kolejowym, od ulicy Wałbrzyskiej)	pojedynczy	116x65x115	granit	krzyż maltański	-	-	X	-	-	-	X	-	-
15	Świdnica (przy ulicy Westerplatte)	pojedynczy	103x59x16	granit	krzyż maltański	-	-	X	-	-	-	X	-	-
16	Boleścin (droga polna na północ od miejscowości)	pojedynczy	82x81x17	granit	krzyż łaciński	-	-	-	X	-	-	-	X	-
17	Grodziszczce (pod murem kościoła oraz na przeciwko w murze dawnej szkoły)	grupa (3 obiekty)	1 obiekt (118x76x20), 2 obiekt (74x76x20), 3 obiekt (92x56)	granit piaskowiec bazalt (obiekt unikatowy)	krzyże łacińskie	-	-	-	X (3 obiekty)	-	X	X	-	-

18	Pszemno (krzyż wmurowany przy wejściu do szkoły podstawowej)	pojedynczy	64x86	granit	krzyż maltański								X	-	-	
19	Pszemno (przy głównej drodze Świdnica - Wrocław, obok kościoła)	grupa (7 obiektów)	-	-	-	-			X (obiekty odkryte, ale nie wydobyte na powierzchnię)	-	-	-	X	-	-	
20	Polna droga z Tomkowej do Świdnicy, przy granicy miasta	grupa (2 obiekty)	1 obiekt (133x59x22), 2 obiekt (84x93x23)	granit	krzyże łacińskie	-	-	-				X (2 obiekty)	-	-	X	według legendy zamordowano tutaj mniszkę
21	Przy wjeździe do Sulisławic od strony Świdnicy	pojedynczy	92x91x25	granit	krzyż łaciński	-	-	-				X	-	-	X	-
22	Bojanice (przed kościołem)	grupa (2 obiekty)	1 obiekt (67x58x14), 2 obiekt (79x53x14)	granit	1 krzyż maltański oraz 1 krzyż przypominający typ łaciński	-	-	-				X (2 obiekty)	-	X	X	-
23	Lutomia Dolna (z tyłu murywanej kaplicy)	pojedynczy	145x75x21	granit	krzyż łaciński	-	-	X				-	-	-	X	-

Źródło: opracowanie własne. Source: own elaboration.

LITERATURA

- Hanulanka D., 2009: Recenzja: Andrzej Scheer, Krzyże pokutne Ziemi Świdnickiej [w]: Pomniki Dawnego Prawa, z. 5 (marzec 2009): 60-69.
- Komorowski W., 2008: Kamienne krzyże i kapliczki na Dolnym Śląsku. Gdzie one są? Ilustrowany przewodnik w wersji elektronicznej, Wrocław: 140 s.
- Kondracki J., 2000: Geografia regionalna Polski, PWN, Warszawa: 440 s.
- Różycki A., Szczegółow P., Jackowski A., 2000: Pejzaż fraszobliwy: kapliczki i krzyże przydrożne. Wyd. Krupski i S-ka, Warszawa: 234 s.
- Scheer A., 1984: Krzyże pokutne ziemi Świdnickiej, Wyd. Towarzystwa Regionalnego Ziemi Świdnickiej, Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy, Świdnica: 64 s.
- Seweryn T., 1958: Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce, Warszawa: 213 s.
- Wierzgoń A., 1992: Krzyże, kapliczki i figury przydrożne. Wyd. Opolskie Tow. Społ.-Oświatowe, Opole: 37 s.
- Wrzesiński Sz., 2009: Pomniki bólu i śmierci, Zabytki dawnego kupiectwa na ziemiach polskich. Wyd. Replika, Zakrzewo: 208 s.